

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού.

Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια:
Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ρόδος, 2022

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφιερώματα και προοπτικές ενός νέου πεδίου

ISBN 978-618-84330-7-6

Copyright 2022

Εργαστήριο Γλωσσολογίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας

Αναπληρωτής Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Εμμανουήλ Φωκίδης

Επίκουρος Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Το σχεδιασμό του εξώφυλλου και οπισθόφυλλου ανέλαβε η graphic designer

Μυρτώ Φωτίου Φεγγερού

LinkedIn: Mirto Fotiou -Feggerou

E-mail: mirtof80@gmail.com

Το σχεδιασμό των μμιδίων ανέλαβε ο

Βαγγέλης Βαλασιάδης

Οι συγγραφείς των άρθρων που δημοσιεύονται στον τόμο διατηρούν τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας επί των άρθρων τους. Τα άρθρα του τόμου μπορούν να χρησιμοποιηθούν με αναφορά στους συγγραφείς τους. Οι συγγραφείς των άρθρων μπορούν να τα καταθέσουν σε ιδρυματικό ή άλλο αποθετήριο ή να τα δημοσιεύσουν σε άλλη έκδοση, με υποχρεωτική την αναφορά της πρώτης δημοσίευσης του τόμου. Οι συγγραφείς ενθαρρύνονται να δημοσιοποιήσουν την εργασία τους στο Διαδίκτυο.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	7
Εισαγωγή.....	10
Αποτελεί το Διαδίκτυο μονόδρομο για τις Σύγχρονες Λαογραφικές Σπουδές; <i>Μαρία Γκασούκα</i>	10
Ψηφιακές πηγές για τη μελέτη του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού και της λαϊκής θρησκευτικότητας, <i>Εμμανουήλ Γ. Βαρβούνης</i>	20
Α΄ θεματική ενότητα: Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της ψηφιακής λαογραφίας.....	29
Η σύγχρονη λαογραφία στο πλαίσιο των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών (digital humanities): ορισμοί, περιεχόμενο ερευνητικά πεδία, εργαλεία της Ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης</i>	30
Παράθυρο στη θάλασσα. Ένα «παράθυρο» στον λαϊκό πολιτισμό μέσα από τον κινηματογράφο και το Διαδίκτυο, <i>Άννα Λυδάκη</i>	49
Οι λαϊκές ψηφιακές ομάδες ως πεδίο της ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Ξανθίππη Φουλίδη</i>	56
Β΄ θεματική ενότητα: Διάχυση και διάδοση παραδοσιακών και νέων μορφών του λαϊκού πολιτισμού στον ψηφιακό κόσμο	65
Λαϊκός πολιτισμός και διαδικτυακά μιμίδια: Η εκπαίδευση μέσα από τα μιμίδια κατά την περίοδο της πανδημίας του COVID-19, <i>Βασιλεία Αντωνάκη, Γεώργιος Κατσαδώρας</i>	66
Η διάχυση και διάδοση της λαογραφίας της Δωδεκανήσου στον ψηφιακό κόσμο, μέσα από δράσεις συλλόγων και ατόμων την περίοδο της καραντίνας, <i>Μαρία Α. Αντωνοπούλου</i>	83
Ο Ray Harryhausen και η απεικόνιση της Μέδουσας στα ψηφιακά παιχνίδια, <i>Ευάγγελος Βαλασιάδης</i>	98
Επιστήμη των πολιτών και πολιτισμός: Η περίπτωση της ψηφιακής καταγραφής του λαϊκού πολιτισμού, <i>Βικτώρια Γαβάνα, Μαγδαληνή Μάρη, Ευαγγελία Καβακλή</i>	116
Οι στρατηγικές ή οι μορφές τρολαρίσματος στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook., <i>Μαρία Ζαρέντη</i>	129
Creepypasta: Ο ψηφιακός αστικός θρύλος, <i>Μαρία Ζούρου</i>	141
Τα μιμίδια (memes) της πανδημίας του ιού COVID-19: Η διαχείριση του πρωτόγνωρου μέσω ενός σατιρικού είδους του ψηφιακού λαϊκού λόγου, <i>Ρέα Κακάμπουρα, Αφροδίτη-Λήδια Νουνανάκη</i> ..	153
Πολιτικές μνήμης και διαδικασία δόμησης ταυτοτήτων στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ιστότοπου «Δίκτυο Mikrasiat.gr», <i>Ιωάννης Καραχρήστος</i>	183
Το λαϊκό εορτολόγιο μέσα από τα διαδικτυακά μιμίδια, <i>Ευηλένα Καρδαμήλα</i>	195
Αινίγματα, παροιμίες και άλλες λαϊκές φράσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης την περίοδο της πανδημίας. Η σελίδα ««Λαϊκές ρήσεις, Αινίγματα και Ανέκδοτα» στο Facebook, <i>Χρυσάνθη Κόζα</i> .	209
Τα λαχνίσματα στον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο: Από το τελετουργικό των υπαίθριων παιδικών παιχνιδιών στο τεχνολογικό σύμπαν του Διαδικτύου., <i>Δημήτρης Ε. Κόκκινος, Ανθούλα Κολιάδη-Τηλιακού</i>	220
Διάχυση πολιτισμικών στοιχείων της Τσακωνιάς μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (η περίπτωση του Facebook), <i>Μαρία-Κομινή Κολινιώτη</i>	235
The tinderisation of romance, <i>Yvonne Kosma, Vasilis Gialatzis, Jojo Ekate Diakoumakou</i>	253

Διαρκείς ανατροφοδοτήσεις μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς προφορικότητας: Η κυκλοφορία του κουτσομπολιού από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην καθημερινή ζωή και αντίστροφα, <i>Γιώργος Κούζας</i>	269
Το παιχνίδι στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ομαδικού ηλεκτρονικού παιχνιδιού μεταξύ ενηλίκων, <i>Κωνσταντίνα Κουτσονικολή</i>	281
Μοιράσου κι εσύ μian ιστορία: Από τη ζωντανή αφηγηματική κοινότητα στη διαδικτυακή συνύπαρξη. Η περίπτωση της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας. Όψεις, σκέψεις, προοπτικές, <i>Δημήτρης Β. Προύσαλης</i>	294
Η περίπτωση του Ελληνικού YouTube community: Ένας βιότοπος λαογραφικών φαινομένων μέσα σε μία μικρογραφία της κοινωνίας στο Διαδίκτυο, <i>Αικατερίνη Σχοινά</i>	305
Ο έντεχνος λαϊκός λόγος στο Διαδίκτυο: Δύο παραδείγματα χρήσης των παροιμιών στη διάρκεια της πανδημίας, <i>Γεώργιος Τσερπές, Μαριάνθη Καπλάνογλου</i>	319
Εκδηλώσεις θρησκευτικότητας και λαϊκής ευσέβειας στο χώρο του Διαδικτύου. Το τραγούδι «Μπαγιάσας» του Νικόλα Άσιμου, <i>Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, Εμμανουήλ Χ. Κυριαζάκος</i>	331
Τα διαδικτυακά μμίδια στις ομάδες των αναπληρωτών εκπαιδευτικών στο Facebook, <i>Βαρβάρα Τσούγγου</i>	346
Διαδικτυακός κόμβος «Καρπάθικο Γλέντι»: Η συνεργατική διαδικτυακή ανάπτυξη ενός στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, <i>Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Παρασκευή Γ. Κανελλάτου</i>	360
Η εικόνα του θρύλου του βρικόλακα μέσα από ψηφιακά παιχνίδια, <i>Έλενα Ψυχάρη, Ρέα Κακάμπουρα</i>	387
Γ' θεματική ενότητα: Η ψηφιακή λαογραφία στην τυπική, μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση	402
Δημιουργία ψηφιακού μουσείου εθιμικών δρώμενων, <i>Χρήστος Θεολόγος, Στέφανος Κυριαζάκος</i>	403
Προσεγγίζοντας τη λαογραφία μέσα από τη θεωρία των πολυγραμματισμών και τη δημιουργική γραφή: Λαϊκά μαγικά παραμύθια και ψηφιακός μετασχηματισμός στη λογοτεχνία του Γυμνασίου, <i>Κωνσταντίνα Καλαούζη</i>	419
Ο λαϊκός πολιτισμός σε συνδυασμό με την χρήση των νέων τεχνολογιών, ως μέσου επικοινωνίας και προσέγγισης μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, <i>Άννα Μαρία Καρακωνσταντίνου</i>	431
Μοντελοποίηση προγράμματος διαχείρισης εκκλησιαστικού κειμηλίου ως συμβολή των προηγμένων τεχνολογιών στην Ψηφιακή Λαογραφία, <i>Αικατερίνη Κορωναίου, Δημήτριος Κοτσιφάκος, Χρήστος Δουληγέρης</i>	444
Η συμβολή του παραδοσιακού χορού στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας. Σχεδιασμός ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού για την εξ αποστάσεως διδασκαλία, <i>Χριστίνα Παληά, Γεώργιος Κατσαδώρος, Απόστολος Κώστας</i>	459
Τα λαϊκά παραμύθια μέσα στη ψηφιακή πραγματικότητα, <i>Αναστάσιος Παππάς</i>	473
Λαϊκός πολιτισμός στην εποχή της τηλεεκπαίδευσης: Στάσεις και αντιλήψεις των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για το αντικείμενο της Λαογραφίας και της Ψηφιακής Λαογραφίας στη διδακτική πράξη, <i>Γεώργιος Πασιόπουλος, Ευστάθιος Ξαφάκος</i>	490
Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά στο ψηφιακό περιβάλλον: Μια χαρτογράφηση των διαδικτυακών συλλογών και μουσείων για την ελληνική μουσική, <i>Νίκος Πουλάκης</i>	506
«Όψεις λαϊκής θεραπευτικής στην Ήπειρο, άλλοτε και τώρα»: Εκπαιδευτικές δράσεις Ψηφιακής Λαογραφίας για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, <i>Χαράλαμπος Σταμπόλης, Ρέα Κακάμπουρα</i>	518

Διδάσκοντας τοπική ιστορία, πολιτισμό, παραδόσεις και έθιμα με τη χρήση ψηφιακών παιχνιδιών. Προκαταρκτικά αποτελέσματα από μία μελέτη περίπτωσης στο νησί της Νισύρου, Άννα Χαρτοφύλη, Εμμανουήλ Φωκίδης.....	529
Κατάλογος συγγραφέων	542

Οι λαϊκές ψηφιακές ομάδες ως πεδίο της ψηφιακής Λαογραφίας

Ξανθίππη Φουλίδη
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
foulidi@aegean.gr

Περίληψη

Η συγκεκριμένη εισήγηση εστιάζει στις λαϊκές ψηφιακές ομάδες (e-folk groups) ως βασικό πεδίο της Ψηφιακής Λαογραφίας. Προσδιορίζει πώς ορίζονται, πώς διαμορφώνονται στη σύγχρονη εποχή κυριαρχίας του Διαδικτύου, ποια είναι τα κυριότερα γνωρίσματά τους, όπως η επίτευξη κοινών σκοπών και στόχων, οι κοινές αξίες και οι ψηφιακές πρακτικές (digital habitus). Εστιάζει στις διαστάσεις της ατομικής, της συλλογικής ψηφιακής ταυτότητας των μελών της, που αμφισβητεί την εθνική και τη μονοπολιτισμική ταυτότητα. Η ψηφιακή ταυτότητα είναι ρευστή και μεταβαλλόμενη. Προβάλλει χαρακτηριστικές περιπτώσεις σύγχρονων λαϊκών ψηφιακών ομάδων, που έχουν ερευνηθεί από την ψηφιακή εθνογραφία.

Λέξεις κλειδιά: ψηφιακές λαϊκές ομάδες, Ψηφιακή Λαογραφία, ψηφιακοί πολιτισμοί

Abstract

This paper focuses on digital-folk groups as a key field of Digital Folklore. It identifies how they are defined, how they are shaped in the modern age of internet dominance, what are their main features, such as the achievement of common goals and objectives, common values and digital practices (digital habitus). It focuses on the dimensions both of the individual and the collective digital identity of its members, which challenges the national and monocultural identity. Digital identity is being fluid and changing. It highlights typical cases of modern popular digital folk groups, which have been researched by digital ethnography.

Keywords: cyber digital culture, digital folk groups, Digital Folklore

Εισαγωγή: Οι ψηφιακοί πολιτισμοί, αντικείμενο μελέτης της Ψηφιακής Λαογραφίας

Από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 οι νέες τεχνολογίες, το Διαδίκτυο, ο Παγκόσμιος Ιστός και τα τεχνολογικά δημόσια δίκτυα¹ ενώνουν την ανθρωπότητα με νέους τρόπους διαμορφώνοντας νέα πεδία κοινωνικής ζωής και ανάπτυξης πολιτισμών (Αυδίκος, 2016)², οι οποίοι προσδιορίζονται με τους όρους κυβερνοπολιτισμός (cyberculture) (Escobar, 1994· Hakken, 1999) ή ψηφιακός πολιτισμός (digital culture) (Miller, 2020). Σηματοδοτείται η αρχή μιας επανάστασης που, όπως αναφέρει ο Shirky (2009), αλλάζει όχι μόνο αυτό που πραγματοποιείται, αλλά και πώς αυτό πραγματοποιείται. Σταδιακά στη σύγχρονη βιβλιογραφία των πολιτισμικών σπουδών ερμηνεύεται ο κυβερνοχώρος γενικότερα και οι εικονικές κοινότητες ειδικότερα με τις σύγχρονες μεταμοντέρνες θεωρίες. Οι κυριότεροι εκπρόσωποί τους, γοητευμένοι από τις δυνατότητες του νέου μέσου και τις σημαντικές επιδράσεις του στην καθημερινή ζωή, εστιάζουν στη σχέση του πραγματικού και του εικονικού, του

¹ Τα τεχνολογικά μέσα περιλαμβάνουν το blogging και άλλα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

² Ο πολιτισμός προσεγγίζεται ως «ένα σύνολο κοινών αντιλήψεων, πεποιθήσεων, αξιών και νορμών, που αποκτιέται μέσω μάθησης» (Lustig & Koester, 1993, σ. 42).

σώματος και του νου και προσεγγίζουν τη μετάβαση από το φυσικό στον εικονικό κόσμο, όπου η ταυτότητα και η προσωπικότητα καθορίζονται από τις νέες δυνατότητες που προκύπτουν από την υπέρβαση της ύλης (Stolterman, Ågren & Croon, 1999).

Στο πλαίσιο αυτό η Ψηφιακή Λαογραφία προσεγγίζοντας τις μορφές του λαϊκού πολιτισμού του Διαδικτύου εστιάζει γενικά στο ψηφιακό περιβάλλον, που «γίνεται μέρος της υφής της ίδιας της ζωής» (Berry & Dieter, 2015, σ. 3) και στις λαϊκές ψηφιακές ομάδες (e-folk groups)³, στοιχείο των νέας πολιτισμικής πραγματικότητας. Πρόκειται για ομάδες ατόμων χρηστών/στριών του Διαδικτύου, μεταξύ των άλλων, εντάσσονται σε οντότητες που αυτοοργανώνονται, μεταξύ των άλλων, γύρω από κοινά συμφέροντα και συχνά αυτοαναπαράγονται (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012) και λειτουργούν σε ψηφιακούς κόσμους με πλούσια και ευκρινή γραφικά, που αποτελούν πεδία κοινωνικής ζωής, χωρίς να είναι φυσικοί τόποι (Anderson, 1991· Bender, 1978· Calhoun, 2016).

Εκφάνσεις ψηφιακού λαϊκού πολιτισμού: ψηφιακές λαϊκές ομάδες

Στο δυναμικό και ρευστό πεδίο του Διαδικτύου⁴, είτε εντελώς είτε μόνο είτε εν μέρει εξ αποστάσεως (Faraj, Jarvenpaa & Majchrzak, 2011, σσ. 1234-1236), διαμορφώνονται και αναπαράγονται οι ψηφιακοί πολιτισμοί. Έκφασή τους αποτελούν οι λαϊκές ψηφιακές ομάδες (e-folk groups), που συνεχώς αλληλεπιδρούν. Οι εξ αποστάσεως αλληλεπιδράσεις συντελούνται μέσω βιντεοκλήσεων, ακουστικών κλήσεων, δηλαδή προφορικών και γραπτών μηνυμάτων συνομιλίας μέσω σύγχρονης, ή ασύγχρονης επικοινωνίας είτε εξ ολοκλήρως είτε μερικώς εξ αποστάσεως και είναι συχνές και συνεχείς. Άλλοτε βασίζονται σε γραπτό λόγο κι άλλοτε σε προφορικό λόγο. Σε κάθε περίπτωση γίνονται χωρίς τα όρια της φυσικής εγγύτητας, επιβεβαιώνοντας ότι οι κοινωνικές σχέσεις διαμορφώνονται από τις συχνές επαφές εντός σύνδεσης, που σε κάποιες περιπτώσεις αποτελούν επέκταση γεωγραφικά τοποθετημένων offline κοινοτήτων (Willson, 2006).

Οι λαϊκές ψηφιακές ομάδες αναπτύσσουν συλλογικές δράσεις (Crampton, 2003· Papacharissi, 2011) και διαμορφώνουν ψηφιακές, διαδικτυακές, εικονικές κοινότητες⁵. Αποτελούν όμως πεδία για εξερεύνηση, για συνάντηση (Baudrillard, 2000· Shields, 2003), για αλληλεπίδραση ανθρώπων (ή avatars ή cyborg), για ανάληψη σημαντικών και συχνών κοινών δραστηριοτήτων και για συλλογική δράση, όπως κάθε κοινότητα έχει τη δική της κουλτούρα και προσεγγίζεται πολιτισμικά. Ο πληθυσμός των μελών της, η δομή της και ο τύπος των κοινωνικών δεσμών και ο σκοπός της καθορίζει το περιεχόμενο και το είδος των αλληλεπιδράσεων. Ο Cerulo (1997), απέρριψε την κριτική του Beniger (1998) για την έννοια της ψευδο-κοινότητας. Έχει απορριφθεί ο χαρακτηρισμός «κοινότητες με προχειρότητα» που αναπτύχθηκε από τα ψηφιακά μέσα μαζικής ενημέρωσης, αλλά και ο χαρακτηρισμός «φανταστικές κοινότητες» (Anderson, 1983, σ. 6· Διαμαντάκη, 2003), αφού πρόκειται για «πραγματικές συμβολικές κατασκευές» (Cohen, 1985, σ. 97). Στην επανενοιολόγηση του όρου κοινότητα, αντικαθίσταται η κοινότητα ως γεωγραφική οντότητα με άλλους κοινωνικούς όρους ή με άλλες μορφές κοινωνικότητας (Amit, 2002)⁶ σε ψηφιακά περιβάλλοντα.

³ Η «λαϊκή ομάδα» (folk group) είναι οποιαδήποτε ομάδα ανθρώπων, οι οποίοι μοιράζονται τουλάχιστον έναν κοινό παράγοντα (Dundes, 1965, στο Γκασούκα & Φουλίδη, 2012).

⁴ Το διαδίκτυο συνεχώς παρόν λόγω των φορητών συσκευών, με ευφάνταστη ελευθερία και ποικιλία, εγγενώς δημοκρατικό όχι μόνο παρέχει την ελεύθερη ανταλλαγή πληροφοριών. Καθιστά τις απόψεις των ανθρώπων δημόσιες εξασφαλίζοντας την εκπροσώπησή τους ανεξάρτητα από τη φυλή, την εθνικότητα, την τάξη, το θρήσκευμα (Hand & Sandywell, 2002) προσφέροντας πόρους, σύνδεση. «Ο ιστός δεν είναι ένας νέος κόσμος, αλλά μια ηλεκτρονική αντανάκλαση του κόσμου στον οποίο ζούμε αυτήν τη στιγμή» Lawley, 1993 στο Miller & Arnold, 2003, σ. 77).

⁵ Αποδεκτός στη βιβλιογραφία είναι ο ορισμός του Rheingold (1993) σύμφωνα με τον οποίο η διαδικτυακή, εικονική κοινότητα συχνά ορίζεται ως μια κοινωνικο-πολιτισμική ομάδα που αναδύεται όταν ένας επαρκής αριθμός ατόμων συμμετέχει σε δημόσιες συζητήσεις για αρκετό χρόνο και με αρκετά συναισθήματα, για να δημιουργήσει ένα δίκτυο ανθρώπινων σχέσεων μέσα στον κυβερνοχώρο.

⁶ Είναι γεωχωρικά αποσυνδεδεμένες, χωρίς φυσική εγγύτητα (Willson, 2006), αφού οι πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπιδράσεις, τα όρια χρόνου και τόπου έχουν αντικατασταθεί με επικοινωνία, που διαμεσολαβείται μέσω Διαδικτύου. Άλλωστε η εικονική, διαδικτυακή κοινότητα υπερβαίνει τα υπάρχοντα εμπόδια της γεωγραφικής απόστασης ή των κινητικών αναπηριών ή άλλων ειδικών αναγκών, που ενδέχεται να αντιμετωπίζουν τα μέλη τους.

Ψηφιακές πρακτικές (digital habitus) αναπτύσσονται από τις λαϊκές ψηφιακές ομάδες (Paracharissi, Streeter & Gillespie, 2013). Τα μέλη τους υιοθετούν κοινωνικούς ρόλους, διαμορφώνουν ποικίλες σχέσεις και στοιχεία της συλλογικής ταυτότητας⁷. Διαπιστώνονται συναισθηματικοί δεσμοί, όπως συμβαίνει σε πραγματικές κοινότητες (Katz, Lazer, Arrow & Contractor, 2004), με τρόπο που να προκύπτει η αίσθηση του ανήκειν. Συμμετέχουν σε τελετουργίες και αξιοποιούν κάθε ευκαιρία για ομαδική επαφή ανεξάρτητα από την ηλικία των μελών της (Barker, 2012). Υιοθετούν ιδανικά και αξίες (Hall, 1996) και ενώνονται μέσω των κοινών πολιτιστικών εμπειριών (Khnogostianov, Elias & Nimrod, 2011, σσ. 583-599), που λαμβάνουν χώρα σε ψηφιακά περιβάλλοντα, που αποτελούν το πεδίο της κοινωνικής δράσης των ατόμων αναπτύσσοντας συνείδηση συλλογικής δράσης.

Ανάμεσα στα κοινά στοιχεία που μοιράζονται οι λαϊκές ψηφιακές ομάδες, είναι ο κοινός σκοπός και τα κοινά ενδιαφέροντα. Αποτέλεσμα είναι να προκύπτει νέα δυναμική που διαμορφώνει τη συλλογικότητα και τη συμμετοχή, «η κοινή κατανόηση του κόσμου, η συναίνεση σχετικά με το συλλογικό συμφέρον» (Livingstone, 2005, σ. 9). Για την επίτευξή τους οι ομάδες πραγματοποιούν πολλές λειτουργίες και συνεργάζονται για κοινούς κοινωνικούς, πολιτιστικούς, πολιτικούς ή/και οικονομικούς σκοπούς (Porter, 2004). Σχηματίζονται ταχύτατα γύρω από κάθε είδους κοινό ενδιαφέρον ή προβληματισμό. Μπορεί να είναι εξειδικευμένες ομάδες με μοναδικές εμπειρίες (Antze, 2010). Ενδεικτικά αναφέρονται ομάδες υποστήριξης για άτομα με ανίατες ή σπάνιες ασθένειες (Gowen, Deschaine, Gruttadara & Markey, 2012), καθώς και ομάδες για κοινότητες της διασποράς (Bacigalure & Camara, 2012) ή ομάδες με συχνά φευγαλέα, αλλά συναισθηματικά ισχυρά κοινά πολιτικά συμφέροντα. Γι' αυτό, ενώ στις φυσικές κοινότητες υπάρχουν σχετικά ομοιογενείς ομάδες, στις λαϊκές ψηφιακές ομάδες, επειδή έχουν πολλά διαφορετικά στοιχεία, είναι σχετικά ετερογενείς, αφού μόνο ένα κοινό ενδιαφέρον αποτελεί στοιχείο συνοχής (Saleem & Ayaz, 2017). Επομένως, μια παραδοσιακή κοινότητα έχει περισσότερες πιθανότητες να οικοδομήσει και να διατηρήσει τη δική της κουλτούρα και ταυτότητα σε σχέση με την ψηφιακή κοινότητα.

Η ψηφιακή ταυτότητα των μελών των ψηφιακών λαϊκών ομάδων

Οι αλλαγές που συντελούνται στην ανθρώπινη ταυτότητα είναι εκτεταμένες. Το Διαδίκτυο όχι μόνο αλλάζει τον τρόπο επικοινωνίας ή αλληλεπίδρασης, αλλά και τον τρόπο αξιοποίησης της μνήμης, της προσοχής και της σκέψης, καθώς και τις εμπειρίες των ατόμων για την παρουσίαση και ένταξή τους σε ομάδες (Brockman, 2011). Η έννοια της συλλογικής ταυτότητας, δεν είναι απολύτως ατομική ή συλλογική, αφού συνυπάρχουν οι έννοιες της ομοιότητας, της αυτοαντίληψης, της αναγνώρισης, του αυτοπροσδιορισμού στη συμπεριφορά των μελών της λαϊκής ψηφιακής ομάδας. Δηλαδή, όπως τα μέλη των φυσικών κοινοτήτων που συμμετέχουν σε αυτές, αλληλοαναγνωρίζονται ως όμοια, έτσι αποδέχονται και υπερτονίζουν την κυρίαρχη ιδιότητα, που τα καθιστά συμμετόχους ευρύτερων ομαδώσεων. Ταυτόχρονα απορρίπτουν ή υποτονίζουν άλλες ιδιότητες που τα καθιστούν διαφορετικά (Θεοδωρίδης, 2004). «Δεν μπορεί να υπάρξει ταυτότητα (ατομική, εθνική και όχι μόνο) χωρίς αντίθεση προς άλλα πρόσωπα ή ομάδες. Η ταυτότητα συνεπώς, είτε σε ατομικό επίπεδο είτε σε οποιοδήποτε συλλογικό στηρίζεται σ' εκείνη την καθημερινή εμπειρία που αντιπαραβάλλει τη συμπεριφορά ή το αξιακό σύστημα ενός ατόμου ή μιας συλλογικότητας με τα αντίστοιχα άλλων ατόμων ή ομάδων» (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012, σ. 15).

Τα μέλη των λαϊκών ψηφιακών ομάδων αρχικά διαμορφώνουν την ψηφιακή τους ταυτότητα με τη δημιουργία του προσωπικού τους λογαριασμού, τον καθορισμό του ονόματός τους και τη

⁷ Ο όρος ταυτότητα, ο σχηματισμός της, η έκφρασή της - είναι τεράστια, καθώς αποτελούν θέμα ενδιαφέροντος για λαογράφους, ψυχολόγους, κοινωνιολόγους, ανθρωπολόγους και γενικότερα για τις πολιτισμικές σπουδές, αλλά και για όλες τις κοινωνικές επιστήμες. Οι θεωρίες και οι έρευνες εστιάζουν στην ταυτότητα σε ατομικό επίπεδο, σε κοινωνικό επίπεδο, ως διαδικασία ή με επίκεντρο τη γεωγραφική θέση (Rosenwald, 2009). Η συλλογική ταυτότητα βασίζεται στους ρόλους και στις σχέσεις ομάδων «που καθορίζουν ποιος είναι κάποιος» (Βεργέτη & Χαραλαμπίδου, 2015, σσ. 456-479).

συμπλήρωση του προφίλ τους με προσωπικές πληροφορίες που παρουσιάζονται στο λογαριασμό τους. Στη συνέχεια εμπλουτίζουν είτε με την κοινοποίηση είτε με τη δημοσίευση είτε με την ανάγνωση μηνυμάτων ανεξάρτητα από τη συχνότητά τους (Ridings, Gefen, & Arinzeet, 2002). Ψηφιακή ταυτότητα διαθέτουν όλα τα μέλη των ψηφιακών κοινοτήτων, που μπορεί να είναι φυσικά απόντα, υπαρκτά όμως στις οθόνες των τεχνολογικών συσκευών (Makner, 2006). Αξιοποιώντας νέους τρόπους πρόσβασης σε πληροφορίες, οργάνωσης μνήμης και σχέσης με άλλους, βιώνουν διαδραστικές, παγκόσμιες και πολυμεσικές εμπειρίες, προσβάσιμες οποτεδήποτε και από οπουδήποτε. Αυτές οι αλλαγές προκαλούν εξαιρετική αύξηση των ανθρώπινων δυνατοτήτων (Chorost, 2011· Shirky, 2010). Η άρρηκτη σχέση μνήμης και ταυτότητας αφορούν κατασκευές πολιτισμικά πλαισιωμένες. Διαμορφώνονται νέοι τρόποι κοινωνικής παρουσίας, αλλά και νέα μέσα έκφρασης και νέοι τρόποι προβολής του εαυτού τους. Βέβαια από την άλλη πλευρά ενδέχεται η διαδικτυακή επικοινωνία να παραπέμπει σε απώλεια ορισμένων βασικών ανθρώπινων ιδιοτήτων, αξιών και ικανοτήτων (Aboujaoude, 2011· Carr, 2010), που προκύπτουν από τη έλλειψη παρουσίας στην εξ αποστάσεως επικοινωνία. Αναμφίβολα η ψηφιακή ταυτότητα γίνεται μέρος της φυσικής ατομικής και συλλογικής ταυτότητας (Boyd, 2014)

Στις λαϊκές ψηφιακές ομάδες συντελείται μετασχηματισμός της ατομικής και της συλλογικής σε ψηφιακή ταυτότητα⁸ (Brigs & Berk, 2006), λόγω της συμμετοχής στις νέες, σύγχρονες μορφές κοινωνικής ζωής που εξασφαλίζουν οι νέες τεχνολογίες. Μεταβάλλεται ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζεται η πραγματικότητα και η παραδοσιακά προσδιορισμένη ταυτότητα (Jones, 1995). Οι τεχνολογίες αλλάζουν τους τρόπους εμπειρίας, κατανόησης και συμμετοχής και προσδιορίζονται νέες μορφές εαυτού και προσωπικότητας⁹. Άλλωστε οι ταυτότητες δεν είναι στατικά μεγέθη, αλλά εξελικτικές διαδικασίες (Γκότοβος, 1991), αφού συσχετίζονται άμεσα με τις συγκεκριμένες συνθήκες κοινωνικοποίησης του ατόμου (Δαμανάκης, 2007), που καθορίζονται από την πολιτισμική ένταξή του. Είναι «πάντα ανοικτές σε ανακατάληψη, επανασύνδεση και μετασχηματισμό» (Lee, 2017, σ. 55). Στις λαϊκές ομάδες διαπιστώνεται «ένα είδος συλλογικού “ένας αληθινός εαυτός”, που κρύβεται μέσα στους πολλούς άλλους, πιο επιφανειακούς ή τεχνητά επιβαλλόμενους «εαυτούς», τους οποίους έχουν κοινά άτομα με κοινή ιστορία και καταγωγή» (Βεργέτη & Χαραλαμπίδου, 2015, σ. 394), αφού η κατασκευή της πολιτισμικής ταυτότητας είναι διαδικασία αυτοπροσδιορισμού και αυτοεπιβεβαίωσης μέσα από το ιστορικό βίωμα της φυσικής κοινότητας¹⁰. Το τελευταίο πλέον αμφισβητείται στα ψηφιακά περιβάλλοντα. Η έννοια της πολιτιστικής ταυτότητας πλέον συνδέεται στενά με τις έννοιες της διαφορετικότητας και του πολιτισμικού πλουραλισμού και δεν περιορίζεται σε εθνοτικές, γλωσσικές ή θρησκευτικές, ιστορικές, εδαφικές ιδιότητες και σχετικά ιδανικά, που υπήρχαν στις ομάδες με γεωγραφικά κριτήρια (Hall, 1996). Τα μέλη των λαϊκών ψηφιακών ομάδων διαθέτοντας πολιτιστικές ιδιότητες μιας ισχυρής κοινότητας, που αποτελεί στοιχείο της συλλογικής τους ταυτότητας, συνδυάζουν στοιχεία της τοπικής κουλτούρας που διαμορφώνεται στην περιοχή που διαμένουν με στοιχεία της παγκόσμιας κουλτούρας (Hermans & Kempren, 1998) , η οποία για κάποιους/ες μελετητές τρεις μπορεί να οδηγήσει σε σύγχυση ταυτότητας (Hermans & Dimaggio, 2007). Όμως στις περισσότερες περιπτώσεις διαμορφώνουν παγκόσμια ταυτότητα αποδεχόμενοι/ες στοιχεία των παγκόσμιων πολιτισμών, αμφισβητώντας την εθνική και τη μονοπολιτισμική ταυτότητα. Κατανοούν τον «εαυτό» τους ως ξεχωριστό σύνολο με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του παγκόσμιου κόσμου¹¹, επιβεβαιώνοντας ότι οι έννοιες «λαϊκός πολιτισμός» και «εθνική ταυτότητα» δεν είναι

⁸ «Έτσι θεσμίζεται η ταυτότητα ως πλήρης και υποστασιακή, όχι ταυτότητα ανάμεσα σ' αυτό και σ' εκείνο, αλλά η ταυτότητα προς εαυτήν, αυτό της, Selbstheit» (Κασοριάδης, 1981, σ. 351).

⁹ Ο πολιτισμός και η πολιτισμική ταυτότητα είναι μια από τις κοινωνικές ταυτότητες του υποκειμένου. Άλλωστε ο πολιτισμός και η ταυτότητα έχουν περιγραφεί ως «δίδυμες έννοιες» (Ackroyd & Pilkington, 1999).

¹⁰ Οι ταυτότητες διαμορφώνονται μέσα από μια διαλεκτική και συχνά συγκρουσιακή σχέση, στα πλαίσια συγκεκριμένων ιστορικών συγκυριών σε αντιπαράθεση με το “Άλλο”, ως αντίδραση στο συμβολικό ανταγωνισμό ή τη συμβολική σύγκρουση με τις “Άλλες” ταυτότητες.

¹¹ Η παγκοσμιοποίηση που «πρακτικά δεν υπάρχει χωρίς μέσα και επικοινωνίες» (Rantanen, 2005, σ. 4) «αναφέρεται στην επέκταση και εντατικοποίηση των κοινωνικών σχέσεων και συνείδησης σε όλο τον κόσμο και τον παγκόσμιο χώρο» (Steger, 2009, σ. 15), ως μια διαλεκτικά δυναμική διαδικασία που προκαλεί τη μετατροπή μιας τοπικής πολιτιστικής ταυτότητας σε

έννοιες συνώνυμες (Ericsson, Kramppe & Tesch-Römer, 1993). Διαθέτουν ποικιλομορφία και αποδέχονται τη διαφορετικότητα της πολιτισμικής κληρονομιάς ως κοινωνικό σύνδεσμο και την ετερότητα στις σχέσεις μεταξύ πολιτισμών, εθνοτήτων, ποικίλων λαϊκών ομάδων, κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων, κοινωνικών φύλων, σεξουαλικότητας, θρησκείας κλπ. Αναγνωρίζουν τα κοινά πολιτισμικά νοήματα για τα μέλη μιας ομάδας, ως κοινά σημεία αναφοράς. Η αποδοχή άγνωστων ατόμων στο Διαδίκτυο δημιουργεί νέες ευκαιρίες για αλληλεπίδραση και επικοινωνία ανθρώπων, διευκολύνοντας την ανάπτυξη νέων κοινωνικών σχέσεων (Ellison, Vitak, Gray & Lampe, 2014). Επομένως βασικές συνιστώσες δόμησης της πολιτισμικής ταυτότητας παύουν να είναι αυτές της εθνικής ταυτότητας προτάσσοντας το ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο, στο οποίο κυριαρχούν διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά εντός του οποίου ζουν διαδικτυακά και δραστηριοποιούνται τα άτομα ως μονάδες και ως μέλη ψηφιακών ομάδων και κοινοτήτων (Παραδεισοπούλου, 2013).

Στις ψηφιακές λαϊκές ομάδες διαφοροποιείται η φύση και ο χαρακτήρας των κοινωνικών δεσμών (Cerulo, 1997). Αν και η ανωνυμία υπάρχει, αφού δεν υπάρχει φυσική συνάντηση (Hubert & Dreyfus, 2001), εντούτοις πλέον σε πολλά δημοφιλή διαδικτυακά κοινωνικά δίκτυα και σε ιστότοπους απαιτείται η αυθεντική αναπαράσταση του εαυτού τους και η εξακρίβωση στοιχείων του «αληθινού» εαυτού (Ellison, Heino, & Gibbs, 2006, σσ. 415-441). Τα μέλη των ψηφιακών λαϊκών ομάδων προβάλλουν αληθείς πληροφορίες σχετικά με την ταυτότητά τους, που αποτυπώνονται στο προφίλ ή αποθηκεύουν με μεγαλύτερη ασφάλεια τις πληροφορίες που υπάρχουν στο προφίλ άλλων. Σε αρκετούς πλέον ιστότοπους η εξακρίβωση των στοιχείων των χρηστών καθίσταται απαραίτητη προϋπόθεση για την πρόσβαση σ' αυτή. Η διαχείριση εντυπώσεων φαίνεται να είναι μία από τις κύριες λειτουργίες των ιστότοπων κοινωνικής δικτύωσης (Boyd, 2006· Dwyer, 2007· Gosling, Gaddis & Vazire, 2007· Incevic & Ambady, 2012). Ο διαδικτυακός κόσμος απαιτεί από τους ανθρώπους να προβάλλουν τον εαυτό τους και έτσι τα προφίλ τους παρέχουν την ευκαιρία να δημιουργήσουν την επιθυμητή εντύπωση μέσω της γλώσσας και των εικόνων, που αναπτύσσονται όχι μόνο στο Διαδίκτυο αλλά και στα άλλα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Υπάρχει ευρεία συναίνεση ότι οι διαδικτυακοί ιστότοποι κοινωνικής δικτύωσης παρέχουν δεσμεύσεις του «ιδανικού» εαυτού (Higgins, 1987, σσ. 319-320).

Ψηφιακές λαϊκές ομάδες και ψηφιακές ομάδες αντικείμενο έρευνας της ψηφιακής εθνογραφίας

Για να ερευνηθούν οι ποικίλες λαϊκές ψηφιακές ομάδες (e-folk groups), εφαρμόζεται η ψηφιακή εθνογραφία ως μεθοδολογία έρευνας (Boellstorff, Nardi, Pearce, Taylor & Marcus, 2012· Burnett, Consalvo & Ess, 2010· Coleman, 2010· Horst & Miller, 2012). Οι Zhao, Grasmuck και Martin (2008) ερευνώντας εθνο-φυλετικά χαρακτηριστικά στους λογαριασμούς Facebook των φοιτητών/τριών στις ΗΠΑ διαπίστωσαν την ξεχωριστή συσχέτιση μεταξύ offline εθνο-φυλετικής ευαισθητοποίησης και οργάνωσης φοιτητών/τριών και ρητής διαδικτυακής έκφρασης. Ο Rheingold (1993, 2000) εστιάζει στις τακτικές προσωπικές συγκεντρώσεις των μελών της με έδρα το Σαν Φρανσίσκο (Hafner, 2001) στην εικονική κοινότητα WELL. Οι ευαγγελικοί διαμορφώνουν ψηφιακές θρησκευτικές ομάδες και κοινότητες και διερευνούν τα αποτελέσματα της αξιοποίησης των καινοτόμων ψηφιακών μέσων (Laughlin & MacDonald, 2010) στις θρησκευτικές συνήθειες των πιστών τους. Παρόμοια και οι Foulidi και Parakitsos (2020) διερευνούν τους συμβολισμούς, τις πολιτισμικές πρακτικές και τις έμφυλες σχέσεις σε εικονική κοινότητα της αγγλικανικής εκκλησίας.

Επομένως η δυναμική και η πανταχού παρουσία του Διαδικτύου και των ΤΠΕ μεταβάλλει τις έννοιες του πολιτισμού στον σύγχρονο κόσμο. Η ταυτότητα των λαϊκών ψηφιακών ομάδων, που δεν

μια πολιτισμική ταυτότητα διαφορετικότητας, η οποία απομακρύνεται ολοένα και περισσότερο από το τοπικό στοιχείο και προσκολλάται στον παγκόσμιο κόσμο.

αποτελεί πράξη συσχέτισης και αποδοχής, αλλά πράξη διαπραγμάτευσης, η οποία δεν σχετίζεται με την οικοδόμηση της εθνικής εικόνας ενός κράτους-έθνους. Το Διαδίκτυο αυξάνεται σε κλίμακα και πολυπλοκότητα και δεν είναι μόνο ένα παγκόσμιο χωριό (Malamud, 1997· McLuhan & Powers, 1989), αλλά διαμορφώνει μια παγκόσμια συνείδηση (Chorost, 2011· Levy, 1997). Η Ψηφιακή Λαογραφία είναι ο κλάδος της Λαογραφίας που ερμηνεύει αυτές τις νέες μορφές δικτύωσης και κοινωνικής ζωής. Ερευνά την ψηφιακή ταυτότητα των λαϊκών ψηφιακών ομάδων, που αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο της ατομικής και συλλογικής τους ταυτότητας.

Συμπεράσματα

Η Ψηφιακή Λαογραφία προσεγγίζοντας τους πολιτισμούς στη σύγχρονη και δυναμική τους διάσταση ερευνά όψεις, που αναπαράγονται σε διαδικτυακά περιβάλλοντα, όπως οι ψηφιακές λαϊκές ομάδες (folk, web-groups) (Howard, 2013). Οι τεχνολογίες αλλάζουν τους τρόπους εμπειρίας και συμμετοχής στις ομάδες έτσι μεταβάλλουν τα στοιχεία της ταυτότητας των μελών τους. Η ατομική και συλλογική, πολιτισμική ταυτότητα εξελίσσεται σε ψηφιακή ταυτότητα. Αν και κυριαρχεί η ρευστότητα, η ανωνυμία και η πολυμορφία σ' αυτή, αποτελεί υπαρκτή και σύννηθη όψη του σύγχρονου ψηφιακού λαϊκού πολιτισμού.

Βιβλιογραφία

- Αυδίκος, Ε. (Επιμ.) (2016). *Πολιτισμοί του Διαδικτύου*. Πεδίο.
- Βεργέτη, Μ., & Χαραλαμπίδου, Φ. (2015). Παιδιά, συλλογική ταυτότητα και εκπαιδευτική διαδικασία. Στο (επιμ. Θ. Θάνος), *Η Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης στην Ελλάδα-Ερευνών απάνθισμα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γκασούκα Μ., & Φουλίδη, Ξ. (2012). *Σύγχρονοι Ορίζοντες των Λαογραφικών Σπουδών-Εννοιολογικό Πλαίσιο, Έρευνα, Φύλο, Διαδίκτυο, Σχολείο*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Γκότοβος, Α. (1991). Πολιτισμική Ταυτότητα και εκπαίδευση. Στο *Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, τ. 7. 3932-3933.
- Δαμανάκης, Μ. (2007). *Ταυτότητες και εκπαίδευση στη διασπορά*. Αθήνα: Gunterberg.
- Διαμαντάκη, Α. (2003). Κοινότητες του Διαδικτύου. Μια ηλεκτρονική δημόσια σφαίρα;. Στο συλλογικό τόμο (Επιμ.): Ρ. Παναγιωτοπούλου, *Η ψηφιακή πρόκληση: Μμε και δημοκρατία* (Εργασίες Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, Μάιος 2001), σσ. 407-424.
- Θεοδωρίδης, Π. (2004). *Οι μεταμορφώσεις της ταυτότητας Έθνους, νεωτερικότητα και εξουσιαστικός λόγος*. Θεσσαλονίκη: Αντιγόνη.
- Καστοριάδης, Κ. (1981). *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, Αθήνα: Κέδρος.
- Παραδεισοπούλου, Π. (2013). Οι συνέπειες των μετακινήσεων των λαών στην πολιτισμική τους ταυτότητα. Η περίπτωσης ταυτότητας των Ποντίων. *Κοινωνική Πολιτική*, 1, 112-135.
- Aboujaoude, E. (2011). *Virtually You: The Dangerous Powers of the E-Personality*. New York, NY: W.W. Norton.
- Ackroyd, J., & Pilkington, A. (1999). Childhood and the construction of ethnic identities in a global age: A dramatic encounter. *Childhood*, 6(4), 443-454.
- comScore. (2009). comScore Media Metrix ranks top 50 U.S. Web properties for April 2009. Reston, VA.
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Anderson, J. R. (1991). The adaptive nature of human categorization. *Psychological Review*, 98(3), 409-429.

- Antze, P. (2010). On the pragmatics of empathy in the neurodiversity movement. In M. Lambek (ed.), *Ordinary ethics: anthropology, language, and action*, (310-327). New York: Fordham University Press.
- Amit, Vered (ed.). (2002). *Realizing community. Concepts, social relationships and sentiments*. London and New York: Routledge.
- Bacigalupe, G., & Camara, M. (2012). Transnational Families and Social Technologies: Reassessing Immigration Psychology. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(9), 1425-1438. DOI:10.1080/1369183X.2012.698211
- Barker, V. (2012). A generational comparison of social networking site use: The influence of age and social identity. *International Journal of Aging and Human Development*, 74(2), 163-187.
- Baudrillard, J. (2000). *Vital Illusion*, (Ed.) Julia Witwer. Columbia University Press: New York.
- Bender, T. (1978). *Community and Social Change in America*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Beniger, J. R. (1987). The Personalization of Mass Media and the Growth of PseudoCommunity. *Communication Research*, 14(3), 352-371.
- Berry, D. M., & Dieter, M. (2015). Thinking post digital aesthetics: Art, computation and design. In D.M. Berry and M. Dieter (eds.), *Postdigital aesthetics: Art, computation and design* (pp. 1-11). Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Boellstorff, T., Nardi, B., Pearce, C., & Taylor, T. L. (2012). *Ethnography and virtual worlds: A handbook of method*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Boyd, d. (2006). Friends, Friendsters, and MySpace Top 8: Writing Community into Being on Social Network Sites. *First Monday*, 11(12).
- Boyd, d. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.
- Briggs, A., & Burke, P. (2006). *Sejarah Sosial Media "Dari Gutenberg sampai Internet"*. Jakarta: Yayasan Obor Indonesia.
- Brockman, J. (2011). (ed). *Is the Internet changing the way you think? : the net's impact on our minds and future*, New York : Harper Perennial.
- Burnett, R., Consalvo, M., & Ess, C. (2011). (Eds.). *The handbook of Internet studies*. New York, NY: Wiley Blackwell.
- Calhoun, C. (2016). The Importance of Imagined Communities-and Benedict Anderson. *Debats, Journal on Culture, Power and Society*, 1, 11-16.
- Carr, N. G. (2010). *The shallows: What the Internet is doing to our brains*. New York, NY: W.W. Norton.
- Cerulo KA. (1997). Re-framing sociological concepts for a brave new (virtual?) world. *Sociol. Inq.* 67(1):48-58.
- Chorost, M. (2011). *World wide mind: The coming integration of humanity, machines, and the Internet*. Free Press.
- Cohen, A. P. (1985). *The Symbolic Construction of Community*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Coleman E. G. (2010). Ethnographic Approches to Digital Media. *Annual Review of Anthropology* (39): 487-505.
- Crampton, J.W. (2003). Are choropleth maps good for geography? *GeoWorld*, 16(1): 58.
- Diamandaki, K. (2003). Virtual ethnicity and digital diasporas: Identity construction in cyberspace. *Global Media Journal* (American Edition), 2(2), Retrieved from <http://lass.purduecal.edu/cca/gmj/sp03/graduatesp03/gmj-sp03grad-diamandaki.htm>
- Dolan, T. E. (2010). Revisiting adhococracy: from rhetorical revisionism to smart mobs. *Journal of Futures Studies*, 15(2), 33-50.
- Dwyer, S. (2007). The Emotional Impact of Social Work Practice. *Journal of Social Work Practice*, 21, 49-60. <https://doi.org/10.1080/02650530601173607>
- Ellison, N. B., Heino, R., & Gibbs, L. (2006). Managing impressions online: Self-presentation processes in the online dating environment. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11, 415-441. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1083-6101.2006.00020.x>

- Ellison, N. B., Vitak, J. Gray, R., & Lampe, C. (2014). Cultivating Social Resources on Social Network Sites: Facebook Relationship Maintenance Behaviours and their Role in Social Capital Processes. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19(4), 855-870.
- Ericsson, K.A., Krampe, R.T., & Tesch-Römer, C. (1993). The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance. *Psychological Review*, 100(3), 363-406.
- Escobar, A. (1994). Welcome to Cyberia: Notes on the Anthropology of Cyberculture, in Bell, D., Kennedy, B., (eds) *The Cyberculture*, Reader, NY: Routledge.
- Faraj, S., Jarvenpaa, S. L., & Majchrzak, A. (2011). Knowledge Collaboration in Online Communities. *Organization Science*, 22(5), 1224-1239.
- Foulidi X., & Papakitsos, E.C. (2020). The Gender of Virtual Worlds: Gender Relationships, Cultural Practices and Symbolisms in Prayers of a Virtual Community. *American Journal of Social Sciences and Humanities*, 5(2), 302-313.
- Gosling, S.D., Gaddis, S., & Vazire, S. (2007). Personality Impressions Based on Facebook Profiles. *ICWSM 7*: 1-4.
- Gowen, L. K., Deschaine, M., Gruttadaro, D., & Markey, D. C. (2012). Young adults with mental health conditions and social networking websites: Decreasing social isolation. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 35, 245-250.
- Crampton, J. (2003). *Specifying and enforcing constraints in role-based access control*. Proceedings of 8th ACM Symposium on Access Control Models and Technologies. ACM Press, p. 43-50.
- Hall, S. (1996). The West and the Rest: Discourse and power. In S. Hall, D. Held, D. Hubert, & K. Thompson (Eds.) *Modernity: An introduction to modern societies*. Malden, MA: Blackwell.
- Hafner K. (2001). *The Well: A Story of Love, Death & Real Life in the Seminal Online Community*. New York: Carroll & Graf Publishers.
- Hakken, D. (1999). *Cyborgs@cyberspace: An ethnographer looks to the future*. New York & London: Routledge.
- Hand, M., & Sandywell, B. (2002). E-topia as cosmopolis or citadel: On the democratizing and de-democratizing logics of the Internet, or, toward a critique of the new technological fetishism. *Theory, Culture & Society*, 19(1-2), 197-225.
- Hermans, H.J.M., & Dimaggio, G. (2007). Self, Identity, and Globalization in Times of Uncertainty: A Dialogical Analysis. *Review of General Psychology*.; 11(1):31-61. doi:10.1037/1089-2680.11.1.31
- Hermans, H.J.M., & Kempen, H.J.G. (1998). Moving cultures: The perilous problems of cultural dichotomies in a globalizing society. *American Psychologist*, 53(10), 1111-1120.
- Higgins, E. T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94(3), 319-340.
- Horst, H., & Miller, D. (2012). (eds.), *Digital anthropology*. London, New York: Berg.
- Howard, R. G. (2013). Vernacular Authority: Critically Engaging Tradition. In T. J. Blank & R. G. Howard (Eds.), *Tradition in the 21st Century: Locating the Role of the Past in the Present*, Logan, Utah: Utah State University Press, pp: 72-99.
- Ivcevic, Z., & Ambady, N. (2012). Personality Impressions from Identity Claims on Facebook. *Psychology of Popular Media Culture*, 1, 38-45. <https://doi.org/10.1037/a0027329>
- Jones, St. G. (1995). Understanding Community in the Information Age. In G. Stephen (ed.), *Cybersociety: Computer-mediated Communication and Community*, Jones, Thousand Oaks, CA: Sage, pp: 10-35.
- Katartzi, E. (2017). Unpacking young people's national identities: the role of ethno-cultural and religious allegiances, history and 'others'. *Young*, 26(3), 1-17.
- Katz, N., Lazer, D., Arrow, H., & Contractor, N. (2004). Network theory and small groups. *Small Group Research*, 35(3), 307-332.
- Khvorostianov, N., Elias, N., & Nimrod, G. (2011). 'Without it I am nothing': The internet in the lives of older immigrants. *New Media & Society*, 14(4), 583-599. <http://dx.doi.org/10.1177/1461444811421599L>

- Laughlin, J. D., & MacDonald, J. B. (2010). Identifying market mavens online by their social behaviors in community-generated media. *Academy of Marketing Studies Journal*, 14(1):55-70.
- Lee, C. (2017). *Multilingualism online*. London: Routledge.
- Levy, P. (1997). *La cibercultura, el segon diluvi?* Barcelona: Edicions UOC-Proa
- Livingstone, S. (2005). *Audiences and publics: When cultural engagement matters for the public sphere*. Portland, OR: Intellect.
- Lustig, M. W., & Koester, J. (1993). *Intercultural communication competence: interpersonal communication across culture*. New York : HarperCollins.
- Makner, Br. (2006). Technology: New Technologies and Media. In *Introduction to Media Studies*, edited by Adam Brigs and Pol Kobli, 275-295. Belgrade: Clio.
- Malamud, C. (1997). *A World's Fair for the Global Village*. Cambridge, MA: MIT Press.
- McLuhan, M., & Powers, Br. R. (1989). *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*, Oxford University Press.
- Miller, H., & Arnold, J. (2003). Self in web home pages: Gender, identity and power in cyberspace. In G. Riva, & C. Galimberti (Eds.), *Towards CyberPsychology: Mind, Cognitions and Society in the Internet Age* (pp. 73-94). Amsterdam: IOS Press.
- Miller, V. (2020). *Understanding Digital Culture*, London:Sage
- Myron, W. & Koester, J. (1993). *Intercultural Competence: Interpersonal Communication across Cultures*. New York: HarperCollins.
- Papacharissi, Z (2011). *A Networked Self Identity, Community, and Culture on Social Network Sites*, New York: Routledge.
- Papacharissi, Z. & Streeeter, T., & Gillespie, T. (2013). Culture Digitally: Habitus of the New. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 57(4), pp. 596-607. DOI: 10.1080/08838151.2013.846344
- Porter, M.E. (2004). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. *Competitive Advantage Creating & Sustaining Superior Performance*, 1, 94.
- Rantanen, T. (2005). *The Media and Globalization*, London: Sage.
- Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community Homesteading on the Electronic Frontier*. Addison-Wesley Publishing Company Reading, MA.
- Rheingold, H. (2000²). *The virtual community*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Ridings, C., Gefen, D., & Arinze, B. (2002). Some antecedents and effects of trust in virtual communities. *Journal of Strategic Information Systems*, 11(3-4), 271-295
- Rosenwald, G. (2009). *The well-being and identities of 14-to 26-year-old intercountry adoptees and their non-adopted migrant peers in Western Australia*. <https://ro.ecu.edu.au/theses/13>
- Shields, R. (2003). *The Virtual*. New York, NY: Routledge.
- Shirky, C. (2009). *Here Comes Everybody: The Power of Organizing without Organizations*. New York: Penguin Press HC. Penguin Books; Reprint edition (February 24, 2009).
- Steger, M. B. (2009). *Globalization: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University.
- Stolterman, E., Agren, P-O., & Croon, A. (1999). Virtual communities: Why and how are they studied. (https://www.researchgate.net/publication/250882874_Virtual_communities_-_why_and_how_are_they_studied)
- Willson, M. A. (2006). *Technically together: Rethinking community within techno-society*. New York, NY: Peter Lang.